

هەلبژاردن؛ خالی وەرچەرخانی تورکیا له سەت سالی خۆیدا؟

13-05-2023

نووسەرەکان

زریان رۆژھەلاتی

کورتە : هەلبژاردنی ئەمجارە ی تورکیا خالیکی وەرچەرخانە. چونکە ئەو ديار دەبیت کە ئایا پارتی داد و گەشە پێدان - ئەردووغان دەچیتە ناو دەیهی سێیەمی حوکمرانی خۆی و مۆریک له سالانی سەرەتایی سەت سالی وەرچەرخانە و دەتوانیت ئاراستە ی سیاسەتی دەرەوہی ئەنکەرە له گەرمە ی مەملانن ھێزدارییە گەورەکی جیھان روونتر بکات. گەتوگۆیەکی گەرمیش له نیوخۆی کورد ھە یە سەبارەت بەوہی کە مانەوہی ئەردووغان باشە یان ھاتنی کڵچدارئوغلۆ. راستییەکی، بە پێی ئەنجامی راپرسییەکان بیت، کورد له نیوخۆی تورکیا رۆلیکی یەکلکەرەوہ پەیدا دەکات بەلام ئەنجامی هەلبژاردنەکی بۆ کورد له ناوچەکی بە شیوہیەکی گشتی، نە ئەوہیە کە بە رویشتنی ئەردووغان و ھاتنی کڵچدار ئوغلۆو دنیا بۆ کورد ببیتە شامی شەریف، نە مانەوہی دۆخەکەش وەک خۆی ریگا بۆ سواربوونی داشەکی خۆش دەکات

ھەلبۇزاردى ئىمجارەي تۇركيا خالىكى ۋە چەرخانە. چۈنكى ئەو ھە ديار دەپت كە ئايا پارتى داد و گەشە پىدان - ئەردۇغان دەپتە ناو دەپەي سىيەمى ھوكمپانى خۇي و مۇرئىك لە سالانى سەرھەتاي سەت سالەي دووھى كۆماری تۇركيا دەدات يان نا. ئەمە ئەك تەنيا بۇ نىوخۇي تۇركيا بەلكوو بۇ دنياي دەرەھەش خالىكى ۋە چەرخانە و دەتوانىت ئاراستەي سىياسەتى دەرەھەي ئەنكەرە لە گەرمەي مەملانى ھىزدارىيە گەورەكەي جىھان روونتر بگات. گەتوگۆپەكى گەرمىش لە نىوخۇي كورد ھەبە سەبارەت بەھەي كە مانەھەي ئەردۇغان باشە يان ھاتنى كەلچدارئوغلۇ. راستىيەكەي، بە پىي ئەنجامى راپرسىيەكان بىت، كورد لە نىوخۇي تۇركيا رۇلىكى بەكلاكەرەھە پەيدا دەكات بەلام ئەنجامى ھەلبۇزاردەكە بۇ كورد لە ناچەكە بە شىوھەيەكى گىشتى، ئە ئەوھەيە كە بە رۇپىشتى ئەردۇغان و ھاتنى كەلچدار ئوغلۇ دنيا بۇ كورد بىيئە شامى شەرىف، ئە مانەھەي دۇخەكەش ۋەك خۇي رىگا بۇ سواربوونى داشەكەي خۇش دەكات.

كى دەپتەھە؟

بە گۆزەي ئەنجامى 24 راپرسى كە لە ماھەي 3 مانگى رابردوودا كراون، پارتى داد ۋەھىشتا دادوگەشە پىدان بەھىزىرتىن پارتى سىياسى تۇركىيە بەلام پىناچىت ئەو ھاوپەيمايىيەي كە كوردوويەتە ھەمان بەختى ھەبىت. ئەمەش ۋادەكات لە ھەلبۇزاردى سەرۋەكايەتە كۆمادا، لە مارسۇنىكى نەفەس پىدا بىت لەگەل ھاوپەيمايىيە شەش قۇلىيەكەي رىكابەري. پارتى داد و گەشە پىدان لە ھەلبۇزاردى سالى 2018 دا 42.56% ى دەنگەكانى تۇركىيە بىردبوو بەلام، بەگۆزەي ئەم راپرسىيەكەي ئىستا بىت لانىكەم 6% ى دەنگەكانى لە كىس دەپتە و ۋادىارە ئەوھەش دەپتە خانەي پارتەكانى ەلى باباجان و ئەحمەد داودئوغلۇ كە ھاوشانى پارتى سەعادەت لە لىستەكانى پارتى گەلى كۆماریيەھە بەشدارىي ھەلبۇزاردى بەرلەمانىان كوردوھە.

خالىكى جىگەي سەرنج لىرەدا ئەوھەي كە پارتى داد و گەشەپىدان لە ماھەي 21 سالى رابردوودا كارنامەيەكى سەرنجراكىشى ھەلبۇزاردى ھەبوھە. لە 2002 ۋە تا 2015 بەردەوام لە ھەلكشان بوو بەلام لە 2015 ۋە رووي لە داكشان كوردوھە. لوتكەي دەنگەكانى لە 2011 و دووھەمىن ھەلبۇزاردى 2015 دا بوو كە سەرۋى 49% ى دەنگەكانى بىرد بەلام لە ھەلبۇزاردى بەرلەمانىي 2018 دا بۇ سنوورەكانى 42% دابەزى. پارتە سەرەكەيە ھاوپەيماكەيشى كە مەھەپەيە تووشى دابەشبوونىك بوو. رىزەي دەنگەكانىشى لە سنوورەكانى 16% ى 2015 ۋە بۇ 11.1% ى ھەلبۇزاردىي بەرلەمانىي سالى 2018 دابەزى.

سالى 2015 خالىكى ۋە چەرخان بوو بۇ پارتى دادو گەشە پىدان. پىگە جەماھەريەكەي لە يەكەم ھەلبۇزاردى سالى 2015 دا كەوتە بەرباس و دەنگەكانى لەسەرۋى 49% ۋە بۇ نىكەي 41% دابەزى. كودەتاكەي ھەمان سالىشى خالىكى دىكەي ۋە چەرخان بوو كە ۋاىكرد ئەردۇغان دوو گۇرئانگارى گىنگ بگات. يەكەمىان پەناي بۇ ئىسلامىيەكان- تەرىقەت و جەماھەتەكان بىرد بۇ ئەھەي پىگەي بەرامبەر گولەنيەكان بەھىزىرت بىت. ئەمەش لە ئەنجامدا ناچارى كىرد كە روو لە سىياسەتتىكى دەستووردانى زىاترى ئايدۇلۇزى- دەۋلەت لە ئابوورى و دووركەوتنەھە لە بنەماكانى ئابوورى ئىولىبرالى بگات. سەرەپاي پىداگى بەشنىك لە راۋىزكارەكانى نىخى سوودى بانكى دابەزاند و بەھەش رىگاي بۇ ھەلۋاسانىكى زۇر كىردەھە. لە سالى 2016 ۋە 5 جارى سەرۋەكانى بانكى ناوھەندى گۇرى لە كاتىكدا زۇربەي سەرۋەكانى پىشوووتى بەرپىزەي 4-5 سال لە ۋە پۇستەدا مابوونەھە. سالى 2021 لە [رىكەوتننامەي](#) ئىستانبول كىشايەھە كە تايبەت بوو بە پاراستنى مافى ژنان و سالى 2011 لەگەل 44 ۋلاتى دىكە ئىمزاى كىردبوو. مەگەوتى [ئاباسۇفياي](#) ۋەك بىرپارىكى سىمبولىك بۇ دىخۇشكردنى گروپە ئىسلامىيەكان بەرووي عىبادەتى خەلكدا كىردەھە كە پىشتر كرابوھە مۇزەخانەيەك و مېزۋوويكى ھاوبەشى لاي كرىستانىيەكان و دواترىش عومسانىيەكان ھەبوو. دووھەمىش ئەوھە بوو كە لەدوای 2015 ۋە سىياسەتى كرانەھە بەرووي كوردى راگرت و لەگەل نەتەھەگەراكانى تۇركيا ھاوپەيمايىيەكى پتەوي بىناتنا. ئەنجامى ئەمەش، راگىرانى پۇسەي ئاشتى، ئەنجامدانى زىاتىر لە 5 ئۆپەراسىۋنى گەوھەري دەرەھەي سنوور و، دزايەتىكردنى گىشتىرسى ھەرىمى كوردستان بوو.

لە تەنىشت دابەشبوونى نىوخۇي ئاكارىتى و دووركەوتنەھە لە كورد، فاكترىكى دىكەي كارىگەر ھەبە لەم ھەلبۇزاردەي ئەمجارەدا، ئەۋىش ھاتنى دەنگەري نوييە. لە كۆي زىاتىر لە 64 مىلۇن دەنگەدەر، ئەمجارە نىكەي 5 مىلۇن دەنگەدەر ھەن كە يەكەمجارە دەنگە بدەن و ئەمەش جىلى زىدە كە لانىكەم ئەزموونى سىياسەتە ئابوورى- كۆمەلەيەتتەكانى نىوان سالىنى 2002-2015 ى ئاكارىتتەي نىيە و زىاتىر دۇخى نالەبارى ئابوورى و سىياسىي ئىستانبان لەپىش چاھە. ئەمجارە بە گىشتى نىكەي 30 مىلۇن دەنگەدەري تۇركيا لە خوار 40 سالىيەھەن كە ئەمەش پۇتانسىيەلىكى گەورەي گۇرئانگارىيە.

بە گۆزەي رىزەي ھاوبەشى ئەنجامەكانى زىاتىر لە 50 راپرسىي جىاواز، ھاوپەيمايى جەھور كە پارتى داد و گەشە پىدان سەركردايەتى دەكات 44.6% ى كۆي دەنگەكان دەبات و ھاوپەيمايىيە شەش قۇلىيەكەي رىكابەرىشى 39.8% ى ھەبە كە بە زىادبوونى دەنگەكانى

ھەدەپە، چانسى بىردىنبەھە سەرۋىكەتە كۆمىرى زىتەرە. پارتى گەلى كۆمىرى لە 22.65% ى سالى 2018 ۋە بۇ سەرۋى 28% ھەلدەكشىت. راستىيەكە پارتى گەلى كۆمىرى لە شەش ھەلبۇزاردىن بىرلەمانى رابردودا لىھاتوويىكى ۋاي پىشاننەداۋە و رىژە ھاۋبەشى دەنگەكانى لە ھەلبۇزاردانەدا 23% ۋە كە لە 2011 ۋە كەيشتوۋە لوتكە و نىكە 26% ى بۇخۇى بىردىبوو. ھەرچەند لە ھەلبۇزاردىن بىرلەمانى 2019 ۋە دەنگەكانى گەياندبوۋە 28.6%. ھەلبەت ئەمبارە كەمال كىچىدارئوغلۇو شتىكى كىر كە ئەردۇغان نەيتوانى بىكات. ئەۋىش ئەۋە بوو كە توانى لە رەنگ و دەنگى جىاۋازوۋە بەرەيىكى سىياسى دىرى رىكابەرەكە دىرۋستىكات كە لە ئىسلامىيەكانى نەيارى جەھەپەۋە بىرە تاۋەكو نەتەۋەگەر توندەرەۋەكانى نەيارى ھەدەپەشى تىداپە و بە بى ھىچ ھاۋبەيمايىكى ئاشىكا، دەنگەرەنى ھەدەپەشى لە دەۋرى خۇى گىلر كىردەۋە. ئىستا پارتىكى ۋەك "دەۋا" ى باباجان كە ھاۋبەيمايى جەھەپەپە گوتارى سەرنجراكىشتى ھەپە بۇ كوردەكان. رىك ۋەك ئەۋ سەردەمانە كە ئاكارى ھەنگاۋى بوئرانە سەبارەت بە پىرسى كورد دەنا، باباجان داۋاى گۆرپى ماددەكانى 42 لەگەل 66 دەستور دەكات كە بناخە سەرەكى پىرسە ناسنامەيەكانى توركىا پىكەدەيىن. جەھەپە گوتارىكى روۋنى بۇ پىرسى كورد نىيە بەلام بەۋ سىياسەتى ھاۋبەيمايىيە و بە تاكتىكى نىكبوۋنەۋە لە بنەمالە كوردىيەكان و اىكردوۋە لە ھەندىك ناۋچە ۋەك دىاربەكر و ئورفا و چەند شوئىيىكى دىكە ھەست بە زىادبوۋنى جەماۋەرەكە بىرىت. ئەگەر شتىكى چاۋەرۋاننەكراۋ روۋنەدات ئەنجامى راپىرسىيەكان راست بىت، بە ئەگەرى زۆر سەرۋىكۆمىرى داھاتوۋى توركىا كەمال كىچىدارئوغلۇو دەبىت.

رۆلى كورد چى دەبىت؟

ھەدەپە لەبەر ئەگەرى داخستىن، بەناۋى پارتى چەپى كەسك و بە ھاۋبەيمايى رەنج و ئازادى بەشدارى كىردوۋە بە گۆرەنى ئەنجامى راپىرسىيەكان بىت، لەۋانەپە لە نىۋان 10%- 12% ى دەنگەكان بۇ خۇى ببات و پىشتى كەمال كىچىدارئوغلۇوش دەگرىت. ھوداپار ۋەك دوۋەمىن پارتى گەۋەرى كوردى لە ھەلبۇزاردىن رابردودا 155539 دەنگ و اتا 0.31% ى دەنگەكانى بەدەستەيىناۋو. بەھۇى زىادبوۋنى نىۋوسەۋە رەنگە بەشنىك لە دەنگەكانى زىادىكات و ئەۋىش پىشتى ئەردۇغان دەگرىت. پارتى ھاكار ۋەك سىيەمىن پارتى گەۋەرى كوردى، لە ھەلبۇزاردىن سالى 2015 ۋە نىكە 105000 دەنگەۋە دەۋرى 0.23% ى دەنگەكانى بىردەۋە كە ئەۋىش چاۋى لىيە لانىكەم دەنگەكانى زىاد بىكات.

رۆلى كورد بە دىارىكاراۋى 11%- 12% ى ھەدەپە لە يەكلاكردەۋە سەرۋىكەتە كۆمىرىدا گىرنگە بەلام تەنيا ئەۋەش نىيە. بە پىنى ئەنجامى راپىرسىيەكان بىت و ھىچ شتىكى لەناكاۋ روۋنەدات، ھىچ يەك لە ھاۋبەيمايىيە سەرەكىيەكان ناتوانن 301 كورسى پەرلەمان بەنەۋە. ئەمەش ۋاتى ئەۋەپە كە ھەرلەيەكان بۇ بەدەستەيىنانى زۆرىنەپە پەرلەمانى پىۋىستىيان بە دەنگى پارتى چەپى كەسك دەبىت. راستە كە بە گۆرەنى سىستەمى سەرۋىكەتە توركىا دەسەلتى سەرۋىك زىتەرە و لە بىرپارنامەكان و لە پىكەيىنانى كۆمەتىشدا مەنى بە پەرلەمان نىيە بەلام، بۇ بىرپارى گىرنگى پەرلەمانى بە تايىبەتى ئەگەر بەتەماي گۆرپى دەستور و سىستەم بن، دەنگى ھەدەپە يەكلاكرەۋە دەبىت. ئا لىرەپە كە دەبى چاۋەرى بىن بزانىن چۆن مامەلە لەگەل ئەۋ رۆلە گىرمانەيە دەكات كە لەۋانەپە پەيدى بىكات و چۆن سىياسەتى پى دەكات!

ھەدەپە چاۋى لەۋەپە لانىكەم 100 ورسى بباتەۋە كە رەنگە دوور لە ۋاقىع بىت بەلام راستىيەكە ئەم ھەلبۇزاردە تاكىردەنەۋەپەكە بۇ حىزبەش. ھاۋبەيمايىيە سەرەكىيەكە لەگەل چار پارتى چەپى توركىيە كە تەنيا يەككىيان كە ئەۋىش پارتى كىكارانى توركىايە دەنگەرەيىكى كەمى ھەپە و زۆرەپە پەرلەمانتارەكانىيان بە دەنگى كورد دەچنە پەرلەمان.

خالىكى دىكەش ئەۋەپە زىاتر لە نىۋە دەنگەرى تازە توركىاش لە نىۋ كوردەكانەۋەپە. بە شىۋە رىژەپى 13% ى دەنگەرى كورد لە 25 شارى گەۋە دا كە ھەۋى دەنگى كوردە، لەۋ دەنگەرەنەن كە بۇ يەكەمبارە دەنگ دەدەن. رىژەپە ئەۋ جىلە تازەپە لە شوپىنەكانى ۋەك ھەككارى، شىنخا، دىاربەكر و ئورفا بەررە و دەبى چاۋەرى بىن بزانىن رەفتارى دەنگدانى ئەۋان چۆن كارىگەرى لەسەر دەنگەكانى ھەدەپە دادەنىت.

توركىاى كىچىدارئوغلۇو

ئەگەر ئەردۇغان بىباتەۋە لانىكەم چارى سىياسەتەكانى توركىا ۋا دەروات كە ھەپە، ھەرچەند ھىۋايەكى كەمىش ھەپە بەۋە كە لەۋانەپە بەرەبەرە دەست بە گۆرانىك بىكات، چۈنكە يەكگرتوۋى ئەمبارە ئۆپۇزىسيۇن مەترسىيەكى راستەقىنەپە لەسەر دەسەلتەكە دىرۋستىكر. گەلنىك كەس باسى ئەۋە دەكەن كە ئەگەر ئەردۇغان بىدۆرپىنىت لەۋانەپە كورسىيەكە چۆل ناكات. راستىيەكە ئەۋ لە سالى 2019 و 2015 شدا دۇرانى تاكىردۆتەۋە. ئەمە بىچگە لەۋە كە كولىتورى پاراستنى دەۋلەت لە توركىا

بەھىزە. بۇيە كارىكى ئاسان نىيە كە چۆلى نەكات. ناكۆبيەكانى ئەمدوايىيە ئىوان دەستەي بالى ھەلبۇزاردن لەگەل پارتى دادو گەشە پىدان، ھەروھە لەگەل وەزارەتى ناوخۇ نىشانەي ئەوھن كە بىرۆكراسىيە توركى دەتوانىت كارى خۇي بكات و رەنگە ئاسان نەبىت كە سوپا بە تەنيا پالپىشتى لە حىزىيەك بكات. ئەگەر رىژەي دەنگەكان زۆر نىكى يەك بن لەوانەيە گرژىدات بەلام ئەگەر جىاوازيە زۆر بىت، بە ئەگەرى زۆر دەسەلات رادەست دەكات.

ئەگەر كەمال كىچدارئوغلۇو بىياتەو، تاماويەك ھەر بە سىستەمى سەرۆكايەتى توركىا بەرپوھ دەبات. ئەمەش وەك باسى لىوھەراوھ تا دووسالىك دەخايەنىت، ديارە ئەگەر زۆرترىش نەبات.

رەنگە كەمال كىچدارئوغلۇو لە سىياسەتى دەروھەدا بەرەو رەوتى نەرىتىيە سىياسەتى دەروھەي توركىا پروات بەلام لە بىرمان نەچىت كە دنيا بەرەو گۇرانيك دەچىت و كاتى خۇي، خودى مستەفا كەمال ئاتاتوركىش سوودى لە ناكۆكىي ھىزە گەوھەركانى جىھان وەرگرتىبوو بۇ دارىشتى سىياسەتى دەروھەي خۇي. لە ئاستى ناوچەكەشدا زياتر مەيلى بۇ ھاوكارى ناوچەيى چووبوو. بۇيە رىككەوتنەكانى وەك سەعدئاباد و پەيمانى بەغداد ھەر لەگەل نەرىتى سىياسەتى ئاتاتوركىدا گونجاو بوون كە دەزانين چۇن بۇ كورد شكا بوونەوھ. نىكىيە سالىك پىش ئىستا كۆبوونەوھەيەكەمان لەگەل يارىدەرەيى كەمال كىچدارئوغلۇو ھەبوو. لىم پىسى كە سىياسەتى دەروھەتان چۇن دەپ ئەگەر بىيەنەوھ؟ رىك ھەمان مىكانىزمى ھاوكارى ناوچەيى بە فۇرمىكى دىكە باسكردەوھ. ئەمەش شتىك نىيە كە لە ناوھەرۇكدا لەگەل سىياسەتى ئىستاي ئەردۇغان ناكۆك بىت كە ئەويش لە 2017وھ دەستىپىكردوھ. بىشك ئەگەر كىچدارئوغلۇو بە تەما بىت لە مەلانى گەورەكەي جىھانىشدا لە ئىوان ئەمىرىكا و روسىا و چىندا، زياتر بەلای رۇئاوادا بىشكىنىتەوھ، ئەوسا بى مامەلەبەكى كىرنگ كارى وا ناكات! چونكە ئەوھى بە كىردەوھ بىرلەو بابەتەنە دەتات تەنيا سەرۆككۆمار نىيە و بىرۆكراسىيە توركى كارىگەرى بەرچاوى ھەيە.

پىچەوانەي روسىا، رۇبىشتى ئەردۇغان بە قازانجى عىراق، ئىران و سوورىا دەبىت. ئىران كە بە رىككەوتن لەگەل سەودى بەھىزىر بووھتەوھ، بە نەمانى كەسىكى وەك ئەردۇغان كە خەونى سەرکرداپەتىيەكى گەورەترى ھەيە رىكەرىكى كىرنگى ناوچەيى لەكۆل دەبىتەوھ كە ئىستا لە مەلانىي ئەرمەنىستان- ئازەربايجان، لەعىراق، لە سوورىا و لە ھاوسەنگىيەكانى ھىزدارى لە ناوچەكەشدا كىرمتى بۇ تاران دروستكردوھ. بۇ عىراق و سوورىا كە كىشەي ئا، پىسى پەكەكە و بابەتى مانەوى ھىزى سوپاى توركىا و ئۆپەراسىيۇنەكانىان ھەيە، لەوانەيە ھاتنى سەرکردەيەكى دىكە دەرفەتى دىالۆگىان بۇ زياتر بكات تەنەت ئەگەر سىياسەتى ئەنكەرەش بە تەواوى نەگۇردىت.

پىدەچىت پارتى گەلى كۆمارى ھەزىكات لە سىياسەتى نىوخۇ، ئابوورى و سىياسەتى دەروھەدا مۇرى خۇي لە سالىنى داھاتوو بدات بۇيە ھەرلە ئىستاوھ باسى بىردىنى ئەو پۇستانە بۇخۇي دەكات، ديارە ئەگەر بىتوانىت ھاوپەيمانەكانى رازى بكات. كىچدارئوغلۇو گوتوبەتى كە پىسە كىرنگەكانى وەك پىسى كوردىش دەباتە پەرلەمان. لەوانەيە بە شىوھى كاتى گۇرانىكارىيەكارىيەك لە پىسى گىراوانى ھەدەپە رووبدات و ھەندىك نەرمى لە سىياسەتە ئەمىنىيەكان بىنۆنىت بەلام، چارەسەرى رىشەي پىسى كورد كارىكى ئاسان نىيە. چونكە وەك تەمەل كەرەمولا ئوغلۇو سەرۆكى پارتى سەعادەت گوتوبەتى بىرلە سەرۆكى ھەزەكانى ھاوپەيمانى جەھەپە بىنە يارىدەرى سەرۆككۆمار. ديارە بە سەرۆككۆمارىكى فرە جىگر و پەرلەمانىكى فرەسەرەوھ كە بىلۆكىكى ئۆپۇزىسيۇنى بەھىزى تىدا بىت، دروستكردنى گۇرانىكارىيى رىشەي لە سىياسەتى نىوخۇ و، دەروھەي توركىا كارىكى ھەروا ئاسان نىيە.